

Tekst opublikowany w Naukowym Portalu Archiwalnym ArchNet
za zgodą redakcji Archiwisty Polskiego i autora

Studia i materiały

Paweł Gut

Problemy inwentaryzacji kolekcji tłoków pieczętnych w Archiwum Państwowym w Szczecinie

W ostatnich kilkunastu latach w historiografii polskiej nastąpił wyraźny wzrost zainteresowania sfragistyką¹, którego efekty dają się również odczuć na płaszczyźnie badań archiwalnych. Wznowienie studiów nad pieczęcią przyczyniło się równocześnie do podjęcia prób wypracowania nowych, doskonalszych metod opracowania zbiorów sfragistycznych w archiwach państwowych. Przykładem takich działań może być zaproponowana przez wrocławskie środowisko archiwalne baza SIGILLUM, a także projekt nowych wytycznych do opracowania tego rodzaju materiału archiwalnego². Dotychczasowe doświadczenia teoretyczne i praktyczne w tym zakresie podsumował ostatnio Marcin Hlebionek na łamach „Archiwisty Polskiego”³. W niniejszym wystąpieniu autor chciał się podzielić spostrzeżeniami wyniesionymi podczas opracowania kolekcji typariuszy nowożytnych w Archiwum Państwowym w Szczecinie.

W 2003 r. podjęte zostały prace nad opracowaniem inwentarza tłoków zgromadzonych w Zbiorze pieczęci i tłoków pieczętnych Archiwum Państwowego w Szczecinie (kod zespołu 65/45/3). Dotąd pomocą archiwalną dla kolekcji był zeszyt z ponumerowanymi w obrębie poszczególnych dopływów tuszowymi odciwkami tłoków zgromadzonych w archiwum.

Ogółem w latach 2003–2004 zinwentaryzowano 889 typariuszy (tł. 1–889) z lat 1580–1936. Ponadto w 2006 r. do zbioru dołączono jeszcze kilkanaście gumowych stempli wyłączonych z zespołu KW PZPR w Szczecinie (tł. 918–940), a także kilka pieczęci własnych szczecińskiego archiwum (tł. 941–945). Ponadto kolekcję uzupełnia seria matryc pieniędzy zastępczych z Kołobrzegu z 1917 r. (tł. 890–914) oraz matryce znaczków opłat administracyjnych i komunalnych Szczecina z lat 1945–1950 (tł. 915–917). Zasadniczy trzon kolekcji (889 typariuszy) stanowią typariusze, które znajdowały się w zasobie działającego do 1945 r. Pruskiego Archiwum Państwowego

¹ Wspomnieć można tu choćby ostatnio opublikowaną pracę zbiorową *Pieczęcie w dawnej Rzeczypospolitej*, red. Z. Piech, J. Pakulski, J. Wroniszewski, Warszawa 2006, czy konferencję *Pieczęcie herbowe – herby na pieczęciach* z 2004 r., a także ostatnią inicjatywę *Seminarium sfragistycznego*, którego pierwsze posiedzenie odbyło się 8 XII 2006 r. w Instytucie Historii UJ.

² D. Bednarek, D. Sokołowska, D. Zygadło, *Problem opisu pieczęci (w formacie FOPAR na podstawie kart inwentarзовych pieczęci A i B)*, [w:] *Problemy opracowania archiwaliów staropolskich w skomputeryzowanych systemach informatycznych*, red. B. Ryszewski, Toruń 1994 (Komputeryzacja archiwów, tom 1).

³ M. Hlebionek, *W stronę Sigillum. Problemy opisu pieczęci w polskich archiwach*, *Archiwista Polski*, nr 4 (44), 2006, s. 9–26.

w Szczecinie i zostały zabezpieczone przez polskich archiwistów po objęciu archiwum 1 VIII 1945 r.⁴

Inwentaryzację tłoków podjęto w oparciu o wytyczne z 1961 r.⁵ Początkowo do inwentaryzacji zamierzano wykorzystać posiadaną przez szczecińskie archiwum wersję testową bazy SIGILLUM, jednak narzędzie to przygotowane zostało dla pieczęci średniowiecznych i wczesnonowożytnych. W związku z tym okazało się niezbyt przydatne, ponieważ większość typariuszy kolekcji szczecińskiej pochodzi z XIX w., a część tłoków pochodzących np. z XVIII w. nie odpowiadała zastosowanej w bazie, zgodnej z wytycznymi z 1961 r., kwalifikacji właścicieli pieczęci⁶. Ostatecznie inwentaryzację przeprowadzono na kartach NDAP-0-3. Opis każdego z typariuszy wykonano zgodnie z punktem 3 z III części wytycznych⁷. Następnym etapem prac było sporządzenie dla inwentarza indeksu rzeczowo-osobowo-geograficznego w edytorze MSWord, który wraz z informacją o kolekcji tłoków (m.in. o jej dziejach i charakterystyce formy zewnętrznej i właścicieli) został opublikowany drukiem⁸. Ponadto wszystkie zinwentaryzowane typariusze zostały sfotografowane w technice cyfrowej⁹.

Zinwentaryzowane tłoki pieczętne stanowią pozostałość po osobach prawnych i fizycznych z terenu przede wszystkim Pomorza Zachodniego. Zaledwie kilka typariuszy posiada inną proveniencję terytorialną (Wielkopolska – Prusy Południowe, Pomorze Gdańskie – Prusy Zachodnie, Brandenburgia i Berlin oraz Nadrenia)¹⁰. W przygotowanej informacji o kolekcji zachowane typariusze podzielono na 5 grup wydzielonych ze względu na ich właścicieli. Były to następujące grupy:

- 1) administracja państwa,
- 2) instytucje wymiaru sprawiedliwości,
- 3) władze samorządowe, w tym miejskie,
- 4) organizacje społeczne i gospodarcze,
- 5) osoby prywatne¹¹.

⁴ O dziejach kolekcji typariuszy szczecińskiego archiwum: P. Gut, *Kolekcja tłoków pieczętnych w zbiorze sfragistycznym Archiwum Państwowego w Szczecinie (1580–1950)*, „Szczeciński Informator Archiwalny” nr 18 (2004), s. 51–75. W 2006 r. w związku z dołączeniem stempli z archiwum PZPR w Szczecinie granica chronologiczna zbioru przesunięta została do 1990 r.

⁵ Zarządzenie NDAP z 22 maja 1961 roku w sprawie wytycznych do opracowania zbiorów pieczęci przechowywanych w archiwach państwowych, [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez naczelnego dyrektora archiwów państwowych w latach 1952–2000*, oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001, s. 302–310.

⁶ Zagadnienie to poruszył M. Hlebionek, *W stronę Sigillum...*, s. 21.

⁷ Zarządzenie NDAP z dnia 22 maja 1961 roku..., s. 305–307.

⁸ P. Gut, *Kolekcja tłoków...*, s. 51–75. Obecnie daty chronologiczne kolekcji sięgają roku 1990.

⁹ Do zdjęć wykorzystano aparat cyfrowy Minolta Dimage 7i o matrycy 5 mln. pikseli. Zdjęcia wykonano w formacie TIF zgodnie z zaleceniem NDAP z 2001 r.

¹⁰ Z Prus Zachodnich i Południowych pochodzą typariusze justytariatów domen z Kościana (sygn. tł. 312), Mosiny (sygn. tł. 201) i Wschowej (sygn. tł. 205) oraz Sądu Ziemińskiego i Miejskiego w Lubawie (sygn. tł. 159, 296). Pieczęcie te przekazane zostały do szczecińskiego archiwum przez Sąd Obwodowy w Koszalinie w 1907 r. W tym ostatnim mieście znalazły się przywiezione przez urzędników ewakuowanych z ziem II i III zaboru pruskiego, które weszły w skład Księstwa Warszawskiego, i skierowanych do pracy w prowincji pomorskiej.

¹¹ Charakterystykę archiwalną typariuszy według rodzajów właścicieli: P. Gut, *Kolekcja tłoków...*, s. 66–77. Autor ponadto wydzielił jeszcze 6. grupę (jednak nie kierując się tu charakterem właściciela, ale przeznaczeniem opisanego przedmiotu) – matryce pieniędzy zastępczych i znaczków opłat lokalnych.

Najliczniej reprezentowane w szczecińskiej kolekcji są tłoki władz wymiaru sprawiedliwości, ponad 600 sztuk, w tym aż 484 typariusze sądów patrymonialnych¹². Pozostali właściciele są już znacznie słabiej reprezentowani. Tłoków organizacji społecznych i gospodarczych zachowało się już tylko 46 sztuk, w tym aż 41 stanowi spuściznę po cechach.

Podstawowe problemy podczas prac inwentaryzacyjnych wiązały się przede wszystkim z datacją typariuszy. Przy opracowaniu tłoków pieczęci jurysdykcji patrymonialnych pojawiło się również wiele problemów z ustaleniem właściciela, czyli posiadacza immunitetu sądowego¹³. W przypadku tych ostatnich pieczęci oba te problemy były ściśle z sobą powiązane i stanowiły główny powód znacznego wydłużenia czasu pracy nad inwentarzem, niż zakładał pierwotny plan.

Problem datacji starano się rozwiązać przede wszystkim w oparciu o wytyczne z 1961 r. stwierdzające, że datacja typariusza odbywa się na podstawie daty wrytej na typariuszu lub jego rękojeści, a także na podstawie analizy stylistycznej, epigraficznej i heraldycznej rysunku (cz. III p. 3.3.2). Przy opracowaniu okazało się jednak niezbędne zastosowanie dodatkowych sposobów datowania. Przede wszystkim przeprowadzono stosunkowo szeroką kwerendę w wytypowanych zespołach i zbiorach archiwalnych w celu odnalezienia odcisków inwentaryzowanych typariuszy. Poza tym należało wykorzystać także wiedzę z zakresu genealogii, historii ustroju i drobiazgowej historii regionalnej. Ten ostatni sposób odnosił się przede wszystkim do pieczęci sądów patrymonialnych.

W szczecińskiej kolekcji czas powstania typariusza na podstawie zachowanej na nim daty określono jedynie w 21 przypadkach. Było to 20 tłoków cechowych i jeden tłok jurysdykcji prywatnej – Sądu Patrymonialnego Rodu von Kleist w Radaczu (tł. 316) z 1797 r.¹⁴ Podczas opracowania zbioru okazało się jednak, że nie zawsze data wryta na tłoku czy jego rękojeści musi oznaczać czas jego powstania. Często odnosiła się ona bowiem do daty utworzenia danej instytucji, np. cechu¹⁵.

¹² Charakterystykę pieczęci sądów patrymonialnych autor zamieścił w referacie: *Pieczęcie sądów patrymonialnych w Prusach XVIII–XIX wieku na przykładzie prowincji Pomorze* wygłoszonym na konferencji „Wokół znaków i symboli. Herby, monety i pieczęcie na Pomorzu, Śląsku i Ziemi Lubuskiej do 1945 roku”, która odbyła się w 2006 r. w Pobierowie (oddanym do druku wraz z materiałami pokonferencyjnymi).

¹³ Sąd patrymonialny nie stanowił samodzielnej instytucji, był własnością posiadacza immunitetu sądowego i w jego imieniu wydawał wyroki. Szerzej o sądownictwie patrymonialnym: M. Wienfort, *Patrimonialgerichte in Preussen. Ländliche Gesellschaft und bürgerliches Recht 1770–1848/49*, Göttingen 2001; *Organizacja sądownictwa w pruskiej prowincji Pomorze w latach 1806/1808–1848/1849*, Szczecin 2002, s. 37–38, 41–42, 44–45, 121–142.

¹⁴ Cechu Stolarzy w Suchaniu z 1766 r. (tł. 847), Cechu Kołodziejów w Suchaniu z 1820 r. (tł. 848), Cechu Krawców w Łęborku z 1637 r. (tł. 850), Cechu Budowlanego w Wolinie z 1853 r. (tł. 851), Cechu Młynarzy ze Szczecina z 1729 r. (tł. 852), Cechu Krawców i Kuśnierzy w Dobrzanych z 1824 r. (tł. 853), Cechu Bednarzy w Gartz nad Odrą z 1768 r. (tł. 858), Cechu Szewców w Miastku z 1788 r. (tł. 862) i z 1867 r. (tł. 861), Cechu Szewców i Pantoflarzy w Miastku z 1883 r. (tł. 863), Czeladników Szklarzy w Szczecinie z 1874 r. (tł. 864), Cechu Kotlarzy, Iglarzy, Odlewników Dzwonów w Szczecinie z 1852 r. (tł. 865), Cechu Budowlanego w Chociwlu 1580 r. (tł. 867), Cechu Kołodziejów w Łobzie z 1790 r. (tł. 873), Cechu Piekarzy w Ińsku z 1699 r. (tł. 879), Cechu Stolarzy w Łęborku z 1779 r. (tł. 880), Cechu Stolarzy i Tokarzy w Łęborku z 1852 r. (tł. 881), Cechu Szewców i Siodlarzy w Chociwlu z 1885 r. (tł. 884), Cechu Krawców w Przyszczynie z 1604 r. (tł. 885), Cechu Stolarzy w Stepnicy z 1780 r. (tł. 887).

¹⁵ Na tłoku gumowym Cechu Kołodziejów z Łobza z 1891 r. (tł. 874) znajduje się rok 1790, rok założenia cechu, a także pierwszego, mosiężnego typariusza (patrz przypis 13); AP Szczecin, Cechy miasta Łobza, sygn.

Pierwszy ze sposobów datacji nie pozwalał także na określenie cezury końcowej używania dawnej pieczęci.

Druga z metod zalecanych przez wytyczne archiwalne pozwala określić czas powstania w dużym przybliżeniu i umiejscawia go w zbyt szerokim przedziale czasowym. Z tego też względu dla datacji typariuszy nowożytnych czy najnowszych (XVIII–XX w.) metoda ta raczej nie przynosi oczekiwanych rezultatów. Dlatego podstawnym sposobem ustalania dat granicznych używania tłoku powinno być porównanie go z zachowanymi pieczęciami w samym zbiorze sfragistycznym oraz w wytypowanych fragmentach zasobu archiwum.

Przeglądanie wytypowanych zespołów archiwalnych często okazuje się oczywiście bardzo czasochłonne i nie zawsze przynosi oczekiwane efekty. Kwerenda w aktach cechowych potwierdziła jednak zasadność jej podjęcia. Podstawowy problem stanowi fakt, że archiwista prowadzący inwentaryzację w wielu przypadkach powinien prowadzić kwerendę w zespołach, którymi nie dysponuje jego macierzyste archiwum. Długotrwałe poszukiwania w innej placówce z różnego rodzaju względów nie wchodzi jednak w rachubę. W związku z tym ta metoda datacji – aczkolwiek jak najbardziej zasadna – w praktyce archiwalnej nie może być zbyt często stosowana.

W przypadku szczecińskiej kolekcji szeroka kwerenda wiąże się przede wszystkim z datowaniem pieczęci sądów patrymonialnych, do czego podstawę stanowią zachowane dokumenty i akta sądowe. Z praktyki związanej z opracowaniem akt sądowych w Archiwum Państwowym w Szczecinie oraz badań nad ustrojem wymiaru sprawiedliwości wynika jednak, że nastęcza to poważne trudności. Akta prywatnego wymiaru sprawiedliwości zachowały się bowiem w niewielkim zakresie. W większości zostały one wybrakowane w drugiej połowie XIX w.¹⁶ Wyjątek, w przypadku ziem zachodnich i północnych Polski, stanowią przede wszystkim załączniki do ksiąg wieczystych (Hypotekenakten, Grundakten), które jako sukcesje czynne były zachowywane przez kolejne następujące po sobie sądy właściwe dla spraw regulacji własności (aż do sądów obwodowych, działających w latach 1879–1945)¹⁷. W tym przypadku pojawia się również drugi, sygnalizowany powyżej, problem. W kolekcji dominują bowiem typariusze z terenów wschodnich dawnej prowincji pomorskiej Prus (powiaty: Białogard, Bytów, Drawsko Pomorskie, Kołobrzeg, Koszalin, Lębork, Sławno, Słupsk, Szczecinek, Świdwin), czyli dzisiejszego Pomorza Środkowego¹⁸. Akta wielu zespołów sądów obwodowych z tego rejonu przechowywane są natomiast obecnie w Archiwum Państwowym w Koszalinie, a także w Gdańsku. Unie możliwia to oczywiście przeprowadzenie dokładnych studiów nad chronologią poszczególnych pieczęci¹⁹.

¹⁶ P. Gut, *Procesy archiwootwórcze akt sądowych pruskiej prowincji Pomorze do 1945 roku*, [w:] *Archiwa instytucji wymiaru sprawiedliwości w służbie państwa i obywateli*, red. J. Baranowski, U. Zarzycka-Sutter, Łódź 2001, s. 147–148.

¹⁷ Innym typem akt zachowanym po działalności sądów patrymonialnych są sprawy spadkowe i testamenty.

¹⁸ Większość z typariuszy sądów patrymonialnych przekazał w 1907 r. Sąd Obwodowy w Koszalinie (około 470 sztuk); AP Szczecin, APS, sygn. 752, f. 37.

¹⁹ W oddziale gdańskiego archiwum w Gdyni znajduje się większość akt Sądu Obwodowego w Lęborku, natomiast w archiwum koszalińskim i jego oddziałach znajdują się archiwalia sądów z Białogardu, Barwic, Bobolic, Czaplina, Drawska Pomorskiego, Karlina, Kołobrzegu, Koszalina, Połczyna Zdroju, Sianowa, Słupska, Szczecinka, Świdwina i Złocieńca.

Z tego też względu przy opracowaniu typariuszy jurysdykcji prywatnych korzystano z opracowań z zakresu genealogii, heraldyki, a także historyczno-statystycznych opisów Pomorza²⁰. Pomocne były zwłaszcza wybór matrykuł szlachty pomorskiej opracowany przez Roberta Klempina i Gustawa Kratza, a także opracowanie dotyczące dziejów i współczesności Pomorza Heinricha Berghausa²¹. Na ich podstawie można było prześledzić dzieje poszczególnych majątków ziemskich, zmiany właścicieli (w tym często daty dokładne), a także poznać herb, jeśli posiadacz immunitetu był szlachcicem. Te informacje porównywane z legendą i wizerunkiem napieczonym stanowiły podstawę ustalenia zarówno chronologii pieczęci, jak i jej właściciela.

W tym miejscu zwrócić należy uwagę, że wizerunki napieczne, mimo zachowania form i reguł heraldycznych, nie zawsze stanowiły herby. Zdarzało się bowiem, że były to wyłącznie stylizacje heraldyczne przygotowane w celu wypełnienia pola pieczęci patrymonialnej. W przypadku ziem należących w przeszłości do państwa pruskiego należy liczyć się również z możliwością przynależności herbu – a co za tym idzie i pieczęci – nie do rodziny szlacheckiej, a do mieszczańskiej. Przy ustalaniu właścicieli typariuszy należy zatem pamiętać o wykorzystaniu nie tylko herbarzy szlacheckich, ale i mieszczańskich.

Datowanie przy pomocy wspomnianych wyżej metod zakłada, że pieczęć została wykonana niezwłocznie po nabyciu majątku i immunitetu. Procedura taka nie zawsze jednak musiała nastąpić. Datacja taka obarczona jest zatem pewnym błędem. Potwierdzenie prawidłowości ustaleń przynieść może jedynie dokładna kwerenda archiwalna. Mimo tego opisana powyżej metoda ustalenia chronologii pieczęci i jej właściciela umożliwia uzyskanie dobrych efektów w inwentaryzacji.

Znacznie prostsze były ustalenia datacji pieczęci sądów po 1849 r. oraz administracji państwowej, np. Naczelnego Prezydenta Prowincji Pomorskiej, rejencji, urzędów stanu cywilnego (te ostatnie z okresu 1874–1918²²), co wynika ze znacznie lepszego stanu zachowania materiału porównawczego.

²⁰ J. T. Bagmihl, *Pommersches Wappenbuch*, Bd. 1-5, Stettin 1843–1848; G.A. von Mülverstedt, *Ausgestorbener Preussischer Adel. Provinz Pommern*, Nürnberg 1894 (ukazało się jako: *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen*, Sechsten Bandes Neunte Abteilung); H. Berghaus, *Landbuch des Herzogthums Pommern und des Fürstenthums Rügen*, Th. 1-4, Anklam-Berlin 1865–1876; E.W.A. Bratring, *Statistisch-topografische Beschreibung der gesamten Mark Brandenburg*, Berlin 1809, Bd. 3; *Matrikel und Verzeichnisse der Pommerschen Ritterschaft vom XIV bis in das XIX Jahrhundert*, Hrsg. durch R. Klempin, G. Kratz, Berlin 1863. Autor wykorzystywał również rękopiśmienne spisy wasali (matrykuły właścicieli dóbr rycerskich) znajdujące się w zespołach starostw powiatowych (Landratsamt).

²¹ Ponadto do opracowania typariuszy służyły monografie poszczególnych rodzin szlacheckich, w których, obok spisów i opisów posiadanych majątków, publikowane były liczne wizerunki pieczęci i herbów, np. rodu von Kleist: G. Kratz, *Geschichte des Geschlechts von Kleist. Theil 1: Urkundenbuch zur Geschichte des Geschlechts von Kleist*, Berlin 1862, tabl. 1–15 (Tablice z herbami i pieczęciami rodu von Kleist). (W Bibliotece Archiwum Państwowego w Szczecinie przechowywanych jest kilkanaście monografii rodowych opracowanych w XIX i XX w., m.in. von Borcke, von Flemming, von Zitzewitz, itd.).

²² W szczecińskiej kolekcji typariusze urzędów stanu cywilnego pochodzą z lat 1874–1918, czyli działania tych instytucji w okresie monarchii, o czym świadczy godło pruskie w polu pieczęci, a także tytulatura zawarta w legendzie. Jednak wiele z nich było używanych jeszcze w latach 1919–1921, o czym świadczą m.in. uszkodzenia napisu napiecznego, dokonane przez urzędnika, który usunął z niego monarchiczne predykaty (kónigl.), np. USC w Buślarach (tł. 555), Stanominie (tł. 556) czy Polczyniu (tł. 557). Stosowanie pieczęci jeszcze przez kilka lat po przekształceniach ustrojowych w Prusach było dość powszechne.

Najwięcej problemów w ustalaniu datacji i właściciela typariusza przysporzyły jednak pieczęcie „uniwersalne”, czyli posiadające w legendzie nazwę instytucji bez podania jej lokalizacji, np. SIEGEL FÜR DIE PATR: GER: VERWALTUNG (tł. 93) czy Altgesell. (tł. 886). Tego typu tłoki zachowały się wśród pieczęci patrymonialnych (tł. 93, 227, 352), cechowych (tł. 852, 870, 883, 886), a także rozjemców (tł. 17). Ta ostatnia instytucja powstała w połowie lat trzydziestych XIX w. i stanowiła laicki element w postępowaniu ugodowym pozasądowym. Ci społeczni rozjemcy do uwierzytelniania swoich postanowień używali pieczęci urzędowych z pruskim herbem królewskim (małym), ale w legendzie, poza określeniem rodzaju urzędu (AMT DES SCHIEDSMANNS), brakowało nazwy miejscowości, w której dany urzędnik działał. Jedynie na podstawie zachowanych informacji o pochodzeniu akcesji, w której znajdował się typariusz można ustalić prawdopodobny obszar pochodzenia pieczęci²³. Datacja tego rodzaju typariuszy jest zatem przybliżona i opiera się wyłącznie na znajomości dziejów instytucji rozjemców²⁴. Podobne problemy występują w uniwersalnych pieczęciach cechowych czy jurysdykcji prywatnych.

Kolejny ważny problem pojawił się przy opisie zewnętrznym typariuszy i ich rękojęści, czyli przy rejestracji kształtu, wymiarów, a także określeniu materiału, z którego zostały wykonane. W szczecińskiej kolekcji w przeważającej części materiałem użytym do wykonania tłoku był mosiądz oraz stal. Niewielka część tłoków wykonana została z gumy. Wśród pieczęci z okresu do 1945 r. było to kilka sztuk powstałych po 1900 r.²⁵ Jednak w wielu przypadkach archiwista dysponuje zbyt ograniczoną wiedzą, by ustalić surowiec użyty do sporządzenia tłoka. Problem taki pojawił się m.in. przy pieczęci notariusza Georga Kahl-Gortana. Piszący te słowa musiał skorzystać w tym przypadku z pomocy fachowca z zakresu metalurgii²⁶, który ustalił, że omawiany typariusz o rycie wypukłym wykonano

---

Przykładem może być tu typariusz Archiwum Państwowego w Szczecinie z 1867 r., który stosowany był w dokumentach archiwum aż do jesieni 1921 r. Po odcisnięciu tuszowej pieczęci urzędnik archiwum zamazywał ołówkiem atrybuty monarchiczne, przede wszystkim predykat „Königl.” w legendzie; AP Szczecin, APS, sygn. 496, k. 2; P. Gut, *Pieczęcie urzędowe Archiwum Państwowego w Szczecinie w latach 1831–2004. Część I. Pieczęcie do 1945 roku*, Szczeciński Informator Archiwalny nr 19 (2005) [w druku].

²³ Omawiany typariusz rozjemcy został przekazany do zasobu archiwum w 1917 r. przez Sąd Krajowy w Greifswaldzie (acc. 17/1907 nr 17). Stąd można wnioskować, że pieczęć była używana na terenie dawnej rejencji stralsundzkiej, być może w samym Greifswaldzie. Drugi z uniwersalnych typariuszy (tł. 552) przekazany został przez Wydział Powiatowy w Grimmen; P. Gut, *Kolekcja tłoków pieczętnych...*, s. 57.

²⁴ P. Gut, *Geneza i rozwój instytucji rozjemcy w pruskiej prowincji Pomorze do połowy XIX wieku*, *Zapiski Historyczne*, t. LXVII (2002), z. 3–4, s. 71–87. Do ustalenia chronologii pieczęci rozjemców służyć mogą również akta nadzoru administracyjnego nad nim, znajdujące się często w zespołach akt miejskich i starostwach powiatowych. Twórcy obu spuścizn (magistraty i landraci) byli zobowiązani do zaopatrzenia rozjemców w materiały biurowe oraz atrybuty władzy, w tym pieczęcie. Natomiast spuścizn aktowych rozjemców badacz nie znajduje zbyt dużo w zasobach archiwów, gdyż były one regularnie brakowane.

²⁵ AP Szczecin, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, sygn. tł. 387, tł. 571–575, tł. 620. Większość stempli tuszowych z okresu po 1945 r., przechowywanych w zbiorze, jest wykonanych z gumy. Pochodzą one z byłego Archiwum KW PZPR w Szczecinie; AP Szczecin, Zbiór pieczęci i tłoków pieczętnych, sygn. tł. 918–940.

²⁶ W tym miejscu autor chciał podziękować Panu inż. Mikołajowi Tracewskiemu za pomoc w ustalaniu materiałów, z których wykonane zostały typariusze przechowywane w Archiwum Państwowym w Szczecinie.

z cynku, na który został nałożony przez wtopienie płaszcz miedziany (tł. 837)²⁷. Podobne trudności sprawił tłok pieczęci Sądu Patrymonialnego Rodu von Kleist w Radaczu (tł. 316). Po ekspertyzie okazało się, że został on wykonany w kamieniu – alabastrze, a następnie ten owalny tłok pieczętny umocowano w mosiężnej oprawie na drewnianej rękojeści²⁸.

Powyższe uwagi nie roszczą sobie prawa do rangi studium metodycznego poświęconego inwentaryzacji typariuszy. Autor chciał przedstawić jedynie kilka najważniejszych problemów, z którymi zetknął się podczas własnej pracy nad sporządzeniem inwentarza tłoków pieczęci w Archiwum Państwowym w Szczecinie i ma nadzieję, że przedstawione uwagi będą pomocne przy opracowaniu typariuszy w innych archiwach czy muzeach posiadających tego typu spuściznę materialną.

Summary

From 2003 to 2006 a collection of 940 seal stamps from early modern and modern times (1580-1990) was registered in the State Archives in Szczecin. Most of them date back to the 18th and 19th centuries. The article presents some of methodical problems which appeared during registration of collected seal stamps. They concerned, first of all, datation of device and identifying owners of the seals of patrimonial courts. The author deals also with the problem of describing material used for making seal stamps.

²⁷ W podobnej technice wykonane zostały matryce banknotów zastępczych z Kołobrzegu. Tu jednak płaszcz miedziany na cynkową podstawę założono poprzez znitowanie. Natomiast matryce znaczków opłat administracyjnych z lat 1945–1950 wykonano z blachy cynkowej, na której ryt został wytrawiony przez kwasy.

²⁸ P. Gut, *Kolekcja tłoków pieczętnych...*, s. 74.